सङ्क्षेप रामायणम्

तपःस्वाध्याय निरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् ।
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर् मुनि पुङ्गवम् ॥ १॥

कोन्वस्मिन् साम्प्रतं लोके गुणवान् कश्च वीर्यवान् ।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ॥ २॥

चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः ।
विद्वान् कः कः समर्थश्च कश्चैक प्रियदर्शनः ॥ ३॥

आत्मवान्को जितक्रोधो द्युतिमान् कोऽनसूयकः ।
कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ॥ ४॥

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ।
महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातु मेवं विधं नरम् ॥ ५॥

श्रुत्वा चैतत् त्रिलोकज्ञो वाल्मीकेर् नारदो वचः ।
श्रूयता मिति चामन्त्र्य प्रहृष्टो वाक्य मब्रवीत् ॥ ६॥

बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता गुणाः ।
मुने वक्ष्याम्यहं बुध्वा तैर्युक्तः श्रूयतां नरः ॥ ७॥

इक्ष्वाकु वंश प्रभवो रामो नाम नैः श्रुतः ।
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान् धृतिमान् वशी ॥ ८॥

बुद्धिमान् नीतिमान् वाग्मी श्रीमाञ्छत्रु निबर्हणः ।
विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः ॥ ९॥

महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रु ररिन्दमः ।
आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रमः ॥ १०॥

समः समविभक्ताङ्गः स्निग्ध वर्णः प्रतापवान् ।
पीनवक्षा विशालाक्षो लक्ष्मीवाञ्छुभ लक्षणः ॥ ११॥

धर्मज्ञः सत्यसन्धश्च प्रजानां च हिते रतः ।
यशस्वी ज्ञान सम्पन्नः शुचिर्वश्यः समाधिमान् ॥ १२॥

प्रजापति समः श्रीमान् धाता रिपु निषूदनः ।
रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता ॥ १३॥

रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्वजनस्य च रक्षिता ।
वेद वेदाङ्ग तत्त्वज्ञो धनुर्वेदे च निष्ठितः ॥ १४॥

सर्व शास्त्रार्थ तत्त्वज्ञः स्मृतिमान् प्रति भानवान् ।
सर्वलोक प्रियः साधु: अदीनात्मा विचक्षणः ॥ १५॥

सर्वदाऽभिगतः सद्भिः समुद्र इव सिन्धुभिः ।
आर्यः सर्व समश्चैव सदैव प्रियदर्शनः ॥ १६॥

स च सर्व गुणोपेतः कौसल्या नन्द वर्धनः ।
समुद्र इव गाम्भीर्ये धैर्येण हिमवा निव ॥ १७॥

विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत् प्रियदर्शनः ।
कालाग्नि सदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवी समः ॥ १८॥

धनदेन समस्त्यागे सत्ये धर्म इवापरः ।
तमेवङ्गुण सम्पन्नं रामं सत्य पराक्रमम् ॥ १९॥

ज्येष्ठं श्रेष्ठगुणैर् युक्तं प्रियं दशरथः सुतम् ।
प्रकृतीनां हितैर् युक्तं प्रकृति प्रिय काम्यया ॥ २०॥

यौवराज्येन संयोक्तुं ऐच्छत् प्रीत्या महीपतिः ।
तस्याभिषेक सम्भारान् दृष्ट्वा भार्याऽथ कैकयी ॥ २१॥

पूर्वं दत्तवरा देवी वरमेन मयाचत ।
विवासनं च रामस्य भरतस् याभिषेचनम् ॥ २२॥

स सत्यवचना द्राजा धर्मपाशेन संयतः ।
विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम् ॥ २३॥

स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञा मनुपालयन् ।
पितुर् वचन निर्देशात् कैकेय्याः प्रिय कारणात् ॥ २४॥

तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ।
स्नेहाद् विनय सम्पन्नः सुमित्रानन्द वर्धनः ॥ २५॥

भ्रातरं दयितो भ्रातुः सौभ्रात्र मनुदर्शयन् ।
रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमा हिता ॥ २६॥

जनकस्य कुले जाता देव मायेव निर्मिता ।
सर्व लक्षण सम्पन्ना नारीणा मुत्तमा वधूः ॥ २७॥

सीता प्यनुगता रामं शशिनं रोहिणी यथा ।
पौरै रनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च ॥ २८॥

शृङ्गवेरपुरे सूतं गङ्गाकूले व्यसर्जयत् ।
गुह मासाद्य धर्मात्मा निषा दाधिपतिं प्रियम् ॥ २९॥

गुहेन सहितो रामो लक्ष्मणेन च सीतया ।
ते वनेन वनं गत्वा नदीस् तीर्त्वा बहूदकाः ॥ ३०॥

चित्रकूट मनुप्राप्य भरद्वाजस्य शासनात् ।
रम्य मावसथं कृत्वा रममाणा वने त्रयः ॥ ३१॥

देव गन्धर्व सङ्काशा: तत्र ते न्यवसन् सुखम् ।
चित्रकूटं गते रामे पुत्र शोका तुरस्तदा ॥ ३२॥

राजा दशरथः स्वर्गं जगाम विलपन् सुतम् ।
मृते तु तस्मिन् भरतो वसिष्ठ प्रमुखैर् द्विजैः ॥ ३३॥

नियुज्यमानो राज्याय नैच्छद् राज्यं महाबलः ।
स जगाम वनं वीरो राम पाद प्रसादकः ॥ ३४॥

गत्वा तु स महात्मानं रामं सत्य पराक्रमम् ।
अयाचद् भ्रातरं रामं आर्य भाव पुरस्कृतः ॥ ३५॥

त्वमेव राजा धर्मज्ञ इति रामं वचोऽब्रवीत् ।
रामोऽपि परमोदारः सुमुखः सुमहायशाः ॥ ३६॥

न चैच्छत् पितुरादेशाद् राज्यं रामो महाबलः ।
पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्त्वा पुनः पुनः ॥ ३७॥

निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः ।
स काम मनवाप्यैव रामपादा वुपस्पृशन् ॥ ३८॥

नन्दिग्रामेऽ करोद् राज्यं रामागमन काङ्क्षया ।
गते तु भरते श्रीमान् सत्य सन्धो जितेन्द्रियः ॥ ३९॥

रामस्तु पुनरालक्ष्य नागरस्य जनस्य च ।
तत्रागमन मेकाग्रो दण्डकान् प्रविवेश ह ॥ ४०॥

प्रविश्य तु महारण्यं रामो राजीवलोचनः ।
विराधं राक्षसं हत्वा शरभङ्गं ददर्श ह ॥ ४१॥

सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च अगस्त्य भ्रातरं तथा ।
अगस्त्य वचनाच्चैव जग्राहैन्द्रं शरासनम् ॥ ४२॥

खड्गं च परम प्रीतः तूणी चाक्षय सायकौ ।
वसतस् तस्य रामस्य वने वनचरैः सह ॥ ४३॥

ऋषयो ऽभ्यागमन् सर्वे वधायासुर रक्षसाम् ।
स तेषां प्रति शुश्राव राक्षसानां तदा वने ॥ ४४॥

प्रतिज्ञातश्च रामेण वधः संयति रक्षसाम् ।
ऋषीणा मग्नि कल्पानां दण्डकारण्य वासिनाम् ॥ ४५॥

तेन तत्रैव वसता जनस्थान निवासिनी ।
विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी कामरूपिणी ॥ ४६॥

ततः शूर्पणखा वाक्यात् उद्युक्तान् सर्व राक्षसान् ।
खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं चैव राक्षसम् ॥ ४७॥

निजघान रणे रामः तेषां चैव पदानुगान् ।
वने तस्मिन् निवसता जनस्थान निवासिनाम् ॥ ४८॥

रक्षसां निहतान् यासन् सहस्राणि चतुर्दशः ।
ततो ज्ञाति वधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः ॥ ४९॥

सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसम् ।
वार्यमाणः सुबहुशः मारीचेन स रावणः ॥ ५०॥

न विरोधो बलवता क्षमो रावण तेन ते ।
अनादृत्य तु तद्वाक्यं रावणः कालचोदितः ॥ ५१॥

जगाम सह मारीचः तस्याश्रम पदं तदा ।
तेन मायाविना दूरम् अपवाह्य नृपात्मजौ ॥ ५२॥

जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम् ।
गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च मैथिलीम् ॥ ५३॥

राघवः शोक सन्तप्तः विललापा कुलेन्द्रियः ।
ततस् तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वा जटायुषम् ॥ ५४॥

मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं सन्ददर्श ह ।
कबन्धं नाम रूपेण विकृतं घोर दर्शनम् ॥ ५५॥

तन्निहत्य महाबाहुः ददाह स्वर्गतश्च सः ।
स चास्य कथयामास शबरीं धर्म चारिणीम् ॥ ५६॥

श्रमणां धर्म निपुणाम् अभिगच्छेति राघव ।
सोऽभ्यगच्छन् महातेजाः शबरीं शत्रुसूदनः ॥ ५७॥

शबर्या पूजितः सम्यक् रामो दशरथात्मजः ।
पम्पातीरे हनुमता सङ्गतो वानरेण ह ॥ ५८॥

हनूमद् वचनाच्चैव सुग्रीवेण समागतः ।
सुग्रीवाय च तत्सर्वं शंसद्रामो महाबलः ॥ ५९॥

आदितस् तद्यथा वृत्तं सीतायाश्च विशेषतः ।
सुग्रीवश् चापि तत्सर्वं श्रुत्वा रामस्य वानरः ॥ ६०॥

चकार सख्यं रामेण प्रीतश् चैवाग्नि साक्षिकम् ।
ततो वानर राजेन वैरानुकथनं प्रति ॥ ६१॥

रामाया वेदितं सर्वं प्रणयाद् दुःखितेन च ।
प्रतिज्ञातं च रामेण तदा वालिवधं प्रति ॥ ६२॥

वालिनश्च बलं तत्र कथयामास वानरः ।
सुग्रीवः शङ्कितश् चासीत् नित्यं वीर्येण राघवे ॥ ६३॥

राघव प्रत्य यार्थं तु दुन्दुभेः काय मुत्तमम् ।
दर्शयामास सुग्रीवो महापर्वत सन्निभम् ॥ ६४॥

उत्स्मयित्वा महाबाहुः प्रेक्ष्य चास्थि महाबलः ।
पादाङ्गुष्ठेन चिक्षेप सम्पूर्णं दश योजनम् ॥ ६५॥

बिभेद च पुनस् सालान् सप्तैकेन महेषुणा ।
गिरिं रसातलं चैव जनयन् प्रत्ययं तदा ॥ ६६॥

ततः प्रीत मनास्तेन विश्वस्तः स महाकपिः
किष्किन्धां रामसहितो जगाम च गुहां तदा ॥ ६७॥

ततोऽ गर्जद् धरिवरः सुग्रीवो हेमपिङ्गलः ।
तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ॥ ६८॥

अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः ।
निजघान च तत्रैनं शरेणैकेन राघवः ॥ ६९॥

ततः सुग्रीव वचनात् हत्वा वालिनमाहवे ।
सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघवः प्रत्यपादयत् ॥ ७०॥

स च सर्वान् समानीय वानरान् वानरर्षभः ।
दिशः प्रस्थाप यामास दिदृक्षुर् जनकात् मजाम् ॥ ७१॥

ततो गृध्रस्य वचनात् सम्पातेर् हनुमान् बली ।
शत योजन विस्तीर्णं पुप्लुवे लवणार्णवम् ॥ ७२॥

तत्र लङ्कां समासाद्य पुरीं रावण पालिताम् ।
ददर्श सीतां ध्यायन्तीं अशोक वनिकां गताम् ॥ ७३॥

निवेदयित्वाऽ भिज्ञानं प्रवृत्तिं विनिवेद्य च ।
समाश्वास्य च वैदेहीं मर्दयामास तोरणम् ॥ ७४॥

पञ्च सेनाग्रगान् हत्वा सप्त मन्त्रि सुतानपि ।
शूरमक्षं च निष्पिष्य ग्रहणं समुपागमत् ॥ ७५॥

अस्त्रे णोन्मुक्त मात्मानं ज्ञात्वा पैतामहाद् वरात् ।
मर्षयन् राक्षसान् वीरो यन्त्रिणस् तान् यदृच्छया ॥ ७६॥

ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्कामृते सीतां च मैथिलीम् ।
रामाय प्रिय माख्यातुं पुनरायान् महाकपिः ॥ ७७॥

सोऽभिगम्य महात्मानं कृत्वा रामं प्रदक्षिणम् ।
न्यवेदय दमेयात्मा दृष्टा सीतेति तत्त्वतः ॥ ७८॥

ततः सुग्रीव सहितो गत्वा तीरं महोदधेः ।
समुद्रं क्षोभयामास शरै रादित्य सन्निभैः ॥ ७९॥

दर्शयामास चात्मानं समुद्रः सरितां पतिः ।
समुद्र वचनाच्चैव नलं सेतु मकारयत् ॥ ८०॥

तेन गत्वा पुरीं लङ्कां हत्वा रावणमाहवे ।
रामः सीता मनुप्राप्य परां व्रीडा मुपागमत् ॥ ८१॥

तामुवाच ततो रामः परुषं जन संसदि ।
अमृष्यमाणा सा सीता विवेश ज्वलनं सती ॥ ८२॥

ततोऽग्नि वचनात् सीतां ज्ञात्वा विगत कल्मषाम् ।
कर्मणा तेन महता त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ८३॥

सदेवर्षि गणं तुष्टं राघवस्य महात्मनः ।
बभौ रामः संप्रहृष्टः पूजितः सर्वदैवतैः ॥ ८४॥

अभिषिच्य च लङ्कायां राक्ष सेन्द्रं विभीषणम् ।
कृतकृत्यस् तदा रामो विज्वरः प्रमुमोद ह ॥ ८५॥

देवताभ्यो वरं प्राप्य समुत्थाप्य च वानरान् ।
अयोध्यां प्रस्थितो रामः पुष्पकेण सुहृद् वृतः ॥ ८६॥

भरद्वाजा श्रमं गत्वा रामः सत्यपराक्रमः ।
भरतस्यान्तिके रामः हनूमन्तं व्यसर्जयत् ॥ ८७॥

पुन राख्यायिकां जल्पन् सुग्रीव सहितस् तदा ।
पुष्पकं तत्समारुह्य नन्दिग्रामं ययौ तदा ॥ ८८॥

नन्दिग्रामे जटां हित्वा भ्रातृभिः सहितोऽ नघः ।

रामः सीता मनुप्राप्य राज्यं पुन रवाप्तवान् ॥ ८९॥

प्रहृष्ट मुदितो लोकः तुष्टः पुष्टः सुधार्मिकः ।
निरामयो ह्यरोगश्च दुर्भिक्ष भय वर्जितः ॥ ९०॥

न पुत्र मरणं केचिद् द्रक्ष्यन्ति पुरुषाः क्वचित् ।
नार्यश् चाविधवा नित्यं भविष्यन्ति पतिव्रताः ॥ ९१॥

न चाग्निजं भयं किञ्चित् नाप्सु मज्जन्ति जन्तवः ।
न वातजं भयं किञ्चित् नापि ज्वरकृतं तथा ॥ ९२॥

न चापि क्षुद्भयं तत्र न तस्कर भयं तथा ।
नगराणि च राष्ट्राणि धन धान्य युतानि च ॥ ९३॥

नित्यं प्रमुदिताः सर्वे यथा कृतयुगे तथा ।
अश्वमेध शतैरिष्ट्वा बहु वस्त्र सुवर्णकैः ॥ ९४॥

गवां कोट्ययुतं दत्त्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति ।
असङ्ख्येयं धनं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः ॥ ९५॥

राज वंशाञ् छतगुणान् स्थापयिष्यति राघवः ।
चातुर्वर्ण्यं च लोकेऽस्मिन् स्वे स्वे धर्मे नियोक्ष्यति ॥ ९६॥

दश वर्ष सहस्राणि दश वर्ष शतानि च ।
रामो राज्य मुपासित्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति ॥ ९७॥

इदं पवित्रं पापघ्नं पुण्यं वेदैश्च सम्मितम् ।
यः पठेद् रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९८॥

एत दाख्यान मायुष्यं पठन् रामायणं नरः ।

सपुत्र पौत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ९९॥

पठन् द्विजो वागृषभत्व मीयात्
स्यात् क्षत्रियो भूमि पतित्व मीयात् ।
वणिग्जनः पण्य फलत्व मीयात्
जनश्च शूद्रोऽपि महत्त्व मीयात् ॥ १००॥

इत्यार्षे श्रीमद् रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये बालकाण्डे
सङ्क्षेप रामायणं नाम प्रथमः सर्गः ।